

Justyna Ratkowska-Pasikowska

University of Lodz, Poland

ORCID 0000-0002-7318-3923

Katarzyna Miśkiewicz

University of Lodz, Poland

ORCID 0000-0001-8707-2063

Wyzwania i adaptacje: Badaczki w obliczu narracji rodziców dorosłych dzieci transpłciowych

Challenges and adaptations: Researchers facing the narratives of parents of adult transgender children

Abstract: This article presents an analysis of the methodological and ethical dilemmas faced by the researchers during the conduction of narrative and in-depth interviews with parents of adult transgender children as part of the research project *Becoming ... Narratives of Parents of Adult Transgender Children*. The research was qualitative in nature and based on the principles of grounded theory methodology. The text presents the challenges associated with not only the need for solid theoretical preparation, but also with high awareness of one's own biases, the ability to avoid judgmental statements, and effective "emotional management". The authors refer to both domestic and foreign literature, which served as helpful guidelines for conducting the interviews. The interviews revealed that theoretical preparation is only the foundation for effective research interaction. A key role is played by the flexible adaptation of the researcher's role during the conversation. This is not about a one-time change of the research paradigm, but about the ability to smoothly and repeatedly modify behavior and research methodology in response to the dynamics of the conversation and the needs of the interlocutor.

Keywords: research, theory, interviews, grounded theory, adaptation.

Wprowadzenie

Prace autorów, takich jak Barney Glaser i Anslem Strauss (1967), Herbert Rubin i Irene Rubin (1995), Jaber Gubrium i James Holstein (2002), David Silverman (2007), Norman Denzin i Yvonna Lincoln (2009), Ulf Flick (2010), oraz Steinar Kvale (2003, 2010), stanowiły fundamentalne kamienie milowe w rozwoju teorii i praktyki przeprowadzania wywiadów. Ich wkład nie tylko odegrał kluczową rolę w dalszym rozwoju metodologii dostarczając badaczom skutecznych narzędzi i wskazówek metodycznych, ale również uwydatnił istotę komunikacji między badaczem a respondentem/narratorem w procesie wywiadu. Wywiad jest zatem strukturalną konwersacją. Wywiad wynika również z treści omawianych przez prowadzącego i uczestniczącego w wywiadzie, a także z ich sposobu współdziałania podczas rozmowy (Mishler, 1991). Zgodnie z Kvale (2010), wywiad jest profesjonalną interakcją, która wykracza poza spontaniczną wymianę opinii, jak ma to miejsce w codziennych rozmowach. Wymaga on starannego zadawania pytań oraz uważnego słuchania odpowiedzi w celu uzyskania szczegółowej i wiarygodnej wiedzy, jednocześnie zachowując zasady etyki badań. Badacze powinni bowiem dążyć nie tylko do pozyskania naukowej wiedzy, ale także do zapewnienia dobrobytu i szacunku dla uczestników badania.

W tym artykule przedstawiliśmy¹ nasze doświadczenia z realizacji badań w ramach projektu *O stawaniu się... Narracje rodziców dorosłych dzieci transpłciowych*². Omówimy literaturę dotyczącą prowadzenia wywiadów narracyjnych oraz podzielimy się refleksjami opartymi na napotkanych trudnościach, włączając w to zarówno przewidywane dylematy, jak i wyzwania związane z doświadczeniem adaptacji do warunków kreowanych przez narratora oraz sytuacji badawczej. Wykażemy, że istotne jest rozumienie różnych form adaptacji, które badacz musi przyjąć podczas przeprowadzania wywiadów oraz dążenia do uzyskania pełnej i pożądanej opowieści. Celem niniejszego artykułu jest przedstawienie refleksji badaczek nad wyzwaniami

¹ Tekst jest napisany w pierwszej osobie liczby mnogiej z uwagi na przyjęte założenia epistemologiczne. W naszych badaniach przyjmujemy, że badaczka i osobę biorącą udział w badaniach łączy wzajemny i subiektywny stosunek (Charmaz, 2006). Ponadto, badacz nie jest odseparowany od przeżywanych emocji podczas gromadzenia, analizy i interpretacji materiału empirycznego. Idąc za innymi badaczami, przyjmującymi podobne założenia (zob. Kacperczyk, 2014, 2016; Szczepanik, 2015; Czarniawska, 2021), uznaliśmy, że podkreślimy w ten sposób osobisty charakter naszych doświadczeń badawczych.

² Projekt *Stawanie się... Narracje rodziców dorosłych dzieci transpłciowych* otrzymał dofinansowanie w ramach programu IDUB – w ramach programu „Inicjatywa Doskonałości – Uczelnia Badawcza”.

i strategiami adaptacji w kontekście prowadzenia wywiadów narracyjnych z rodzicami dorosłych dzieci transpłciowych. Badania te oferują szczegółowe i wnikliwe spojrzenie na złożone relacje między badaczem a narratorem w badaniach jakościowych, wzbogacając tym samym naszą wiedzę na ten temat. Odkrycia te stanowią cenny wkład w literaturę i dostarczają praktycznych wskazówek dla badaczy prowadzących podobne badania.

Wywiady narracyjne (WN): Teoretyczne ramy i praktyczne wyzwania

Sandra Jovchelovitch i Martin W. Bauer (2000) podkreślają, że narracje, są niezwykle zróżnicowane i znajdujemy je wszędzie w naszym życiu. Wydaje się, że istnieje w ludzkim życiu potrzeba opowiadania historii; opowiadanie jest podstawową formą komunikacji międzyludzkiej i niezależnie od skomplikowanego języka, jest to umiejętność powszechna. Jak zauważa Svetlana Gudkova „wywiady są naturalną częścią naszego życia” (2012, s.152). Z kolei Catherine K. Riessman (2008, s. 23-24) podkreśla, że wywiady „ujawniają prawdy o ludzkim doświadczeniu”. Poprzez opowiadanie, ludzie przypominają sobie to, co się wydarzyło, układają doświadczenia w kolejność, szukają możliwych wyjaśnień i bawią się sekwencją wydarzeń, które kształtują życie jednostek i społeczeństw (zob. Riessman, 2008). Opowiadanie historii obejmuje celowe działania, które pomagają zrozumieć i uporządkować wydarzenia oraz uczucia, które towarzyszą naszemu codziennemu życiu. To jest sposób, w jaki ludzie dzielą się swoimi historiami i komunikują się ze sobą w różnych kulturach i środowiskach społecznych (Jovchelovitch i Bauer, 2000).

Kaja Kaźmierska (1997) zwraca uwagę, że narracja, czyli opowieść, pełni istotną rolę w dostarczaniu informacji o przebiegu zjawisk czy wydarzeń w życiu badanych jednostek. Jest to narzędzie pozwalające opisać, jak coś się rozpoczęło, rozwijało i ewentualnie zakończyło w kontekście biografii danej osoby. Wartość wywiadu narracyjnego nie ogranicza się jedynie do gromadzenia statycznych informacji na temat konkretnej sytuacji. Wręcz przeciwnie, wynika ona z ukazywania dynamicznego charakteru badanych zjawisk lub doświadczeń. Dzięki niemu badacz może zgłębiać proces ewolucji danego zjawiska w czasie, analizować jego źródła, mechanizmy rozwoju i przyczyny, jak również skutki, które utrzymują się w dłuższej perspektywie (Kaźmierska, 1997).

Z przeglądu literatury poświęconej badaniom jakościowym i ich metodologii wynika, że istnieją dwa główne podejścia do prowadzenia wywiadów (Rubin i Rubin, 2012; Maxwell, 2013; Seidman, 2006; Creswell, 2013). Z jednej strony, mamy podejście *antyinterwencyjonistyczne*, które w swojej

najbardziej restrykcyjnej formie przypomina zasady związane i nawiązujące do na przykład psychoanalizy, w której unika się wszelkich ingerencji, na przykład poprzez zachowanie zasady nieinterferencji w wypowiedzi rozmówcy. Z drugiej strony, istnieje podejście *strukturalistyczne*³, charakteryzujące się aktywną interwencją badacza, który angażuje się w rozmowę poprzez zadawanie konkretnych pytań i aktywne uczestnictwo, przekraczając ramy biernego słuchania. Obie te strategię mają swoje zalety i ograniczenia, dlatego istotne jest, aby badacz świadomie wybierał to podejście, które najlepiej odpowiada specyfice jego badania.

W kontekście etyki i metodyki prowadzenia wywiadu, zarówno antyinterwencyjne, jak i strukturalistyczne podejście mają swoje ograniczenia. Antyinterwencyjne podejście może prowadzić do przeoczenia istotnych informacji, które badacz mógłby uzyskać dzięki bardziej sformalizowanej strukturze. Z kolei strukturalistyczne podejście, które zakłada bardziej zorganizowany proces wywiadu, może być czasochłonne i wprowadzać pewne ograniczenia w swobodnym wyrażaniu się rozmówcy (zob. Rubin, Rubin 2012; Maxwell 2013; Seidman 2006; Creswell 2013). Riessman (2008, s. 41) zwraca uwagę, że „tworzenie narracji wymaga dłuższych zwrotów akcji niż ma to miejsce w zwykłych rozmowach”. Ta sama autorka podkreśla, że organizowanie warunków do powstawania narracji w wypowiedziach osób biorących udział w badaniach wymaga od badaczy rozluźnienia kontroli nad sytuacją (tamże). Istotne jest zatem znalezienie równowagi między podejściem antyinterwencyjnym i strukturalistycznym, aby zapewnić skuteczne i etyczne przeprowadzenie wywiadu narracyjnego, uwzględniając zarówno potrzeby badacza, jak i wyrażanie się narracji przez osobę badaną. Nasze obserwacje korespondują z założeniami Riessman, która pisze, że

³ Podejście strukturalistyczne opiera się na założeniach strukturalizmu, który kładzie nacisk na znaczenie struktury i systemów w kształtowaniu rzeczywistości (Bourdieu 1984; Giddens 1986, Althusser 1965). Badacz w tym podejściu aktywnie konstruuje strukturę wywiadu, zadając szczegółowe pytania i kierując rozmową w celu wydobywania głębszych informacji. Celem wywiadu strukturalistycznego jest odkrycie ukrytych wzorców i znaczeń w danych, co koresponduje z założeniami strukturalizmu. Zatem użycie słowa „strukturalistyczne” w kontekście rozstrzygnięć podjąć w naszym rozumieniu jest uzasadnione, ponieważ odzwierciedla ono założenia i praktykę tego podejścia. Kontrast z podejściem antyinterwencyjnym, odniesienie do literatury naukowej oraz argumentacja oparta na założeniach strukturalizmu wzmacniają wybór tego terminu.

„wywiad narracyjny nie jest zestawem *technik* ani niekoniecznie jest *naturalny*. Jeśli będzie praktykowany z wyczuciem, w wielu sytuacjach badawczych może umożliwić badaczom nawiązanie relacji dialogicznych i większą równość komunikacyjną” (tamże, s. 42).

Przed badaczem prowadzącym wywiad stoją ważne i trudne jednocześnie zadania. Krzysztof Konecki (2000, s. 78) pisze, że naukowiec realizując badania jest „narzędziem badawczym”, co autor rozumie jako „aparat do słuchania, obserwacji i zapisu postrzeganej rzeczywistości”. Naukowiec musi zatem wykazać się odpowiednimi kompetencjami, wiedzą, umiejętnościami, ale także wrażliwością. Jak pisze Riessman (2008, s. 22) narracje angażują słuchacza do przyjęcia perspektywy narratora, a jeżeli historia jest opowiadana w sposób przejmujący, to oddziałuje na psychikę odbiorców. Wymaga to podjęcia wysiłku zarówno intelektualnego, jak i emocjonalnego (Kaźmierska, 1997, 2004; Kvale, 2010; Kacperczyk, 2016). Początek wywiadu jest decydujący, ponieważ badacz musi zachęcić narratora do rozpoczęcia opowieści o swoim życiu, wyrażania własnych opinii, wykorzystywania przyjętych definicji i znaczeń. Przydatne w tej sytuacji jest aktywne słuchanie, za pomocą którego badacz okazuje zainteresowanie i szacunek wobec treści jakie przekazuje narrator (Kvale, 2010). Ponadto do zadań jakie stoją przed badaczem należy zapewnienie poczucia bezpieczeństwa osobie udzielającej wywiad tak, żeby mogła zaufać badaczowi, w tym „oswojenie” informatora z dyktafonem. Badacz powinien również przygotować się na trudne sytuacje, takie jak: płacz, wzruszenie, milczenie czy niechęć przed wyjaśnieniem sytuacji ze strony narratora (Kaźmierska, 1997, 2004). To wymaga zachowania spokoju ze strony prowadzącego wywiad (zob. Kvale, 2010). Ważne jest również to, by badacz był świadomy symetryczności relacji z osobą udzielającą wywiadu i należycie ją eksponował. Jak pisze Barbara Czarniawska (2021, s. 46): „Gdyby *naukowiec* wiedział lepiej, nie musiałby o nic pytać”. Badacz zatem musi wykazać się pełnym zainteresowaniem i szacunkiem do tego, co mówi informator. Na zakończenie wywiadu osoba przeprowadzająca staje przed wyzwaniem „normalizacji” spotkania, tak by osoba udzielająca go nie czuła się jedynie jako „źródło informacji”, ale także partner interakcji z badaczem (zob. Kaźmierska, 1997, 2004), co również może podkreślić symetryczność relacji rozmówców. Badacz bowiem może poświęcić swój czas na rozmowę poza wywiadem (Urbaniak-Zajac i Kos, 2013).

Narracje rodziców dorosłych dzieci transpłciowych – zarys projektu

W tym miejscu opisałyśmy w kilku słowach przedmiot i cel badań realizowanego przez nas projektu. Naszą intencją było ułatwienie czytelnikowi podążanie za tokiem myślenia autorek tekstu. Badania dotyczyły procesu stawania się rodzicem dziecka transpłciowego. Uczestnikami byli rodzice dorosłych dzieci transpłciowych. Chciałyśmy zrekonstruować drogę, którą pokonują rodzice podczas przechodzenia przez poszczególne „migawki” tego procesu. Dzięki przyjęciu strategii jakościowej udało nam się uchwycić ich doświadczenia oraz znaczenia jakie narratorzy im nadawali. Ponadto wyłoniłyśmy również strategie radzenia sobie rodziców z doświadczanymi trudnościami. Prowadzone rozmowy „obfitowały” we wspomnienia, które wywoływały silne emocje zarówno u rozmówców jak i badaczy. Zdecydowałyśmy się na wywiady narracyjne (biograficzne) (Helling, 1990; Kaźmierska, 1997, 2004; Kvale, 2010) mimo tego, że przewidywałyśmy podejmowanie dotkliwych tematów. Chciałyśmy oddać rodzicom głos, niezależnie od konsekwencji dla nas samych. W efekcie udało nam się przeprowadzić 23 wywiady, w tym również swobodnych pogłębionych (Kvale, 2010; Babbie, 2013), gdy nie udało się osiągnąć pełnych narracji. W badaniach wzięło udział 20 matek i 3 ojców dorosłych dzieci (osoby powyżej 18. roku życia w momencie realizacji wywiadu). Uczestnicy badań zamieszkiwali w różnych regionach Polski.

Do osób mogących wziąć udział w badaniach docierałyśmy przy użyciu metody „kuli śnieżnej” (*snowball sampling*) stanowiła dla nas jedno z rozwiązań problemu nawiązania kontaktu z potencjalnymi narratorami. *Snowball sampling* polega na nielosowym doborze informatorów i pozyskanie od nich kontaktów do następnych osób (zob. Flick, 2010; Whitley, 2013). Jak zauważa Sławomir Pasikowski metoda ta jest doceniana „za elastyczność i możliwość gromadzenia danych w przypadku nieznanych, trudnodostępnych lub społecznie wrażliwych populacji, np. tabuizowanych, zagrożonych stygmatyzowaniem i konfliktową konfrontacją” (Pasikowski, 2023, s. 106). Kryteria, jakimi się posługiwałyśmy dotyczyły wieku dzieci – zależało nam na rodzicach dorosłych dzieci, z uwagi na potrzebę uchwycenia dynamiki procesu „stawania się” rodzicem dziecka transpłciowego na różnych jego etapach. Początkowo zakładałyśmy także, że będą to rodzice zarówno zaangażowani w działalność organizacji zrzeszające rodziców o podobnych doświadczeniach, jak i tacy, którzy nie korzystają z takiego wsparcia.

Historie, które usłyszałyśmy podczas wywiadów, miały różną długość. Trwały od krótkich opowieści trwających kilka minut do bardziej rozbudowanych, które trwały nawet kilka godzin. Opowiadanie historii różniło się w przypadku matek i ojców. Często zdarzały się sytuacje, kiedy

to ojcowie potrzebowali więcej czasu, aby pełniej opowiedzieć swoje historie. Zrozumieliśmy, że ta potrzeba może wynikać z procesu, w jaki ojcowie tworzą swoje opowieści. Muszą przeanalizować, uporządkować i nadawać sens swoim doświadczeniom, aby stworzyć spójną narrację. Jest to proces wymagający czasu i refleksji. Trudno jest znaleźć odpowiednie słowa, aby wyrazić doświadczenia rodziców, którzy mierzą się z procesem pogodzenia się z tożsamością płciową swojego dziecka. Czasami używanie imienia, które dane zostało dziecku po urodzeniu (tzw. *dead-name*) staje się bolesnym przypomnieniem o tym, jak długo trwał proces akceptacji i pogodzenia się z nową tożsamością dziecka. Rodzice często doświadczali silnego poczucia winy, że może nie zrobili wystarczająco dużo, aby pomóc swojemu dziecku w tym trudnym procesie. Dodatkowo, śmierć, żal i żałoba są często obecne w życiu rodziców, zwłaszcza gdy muszą pożegnać tożsamość, którą myśleli, że ich dziecko miało. Wszystko to ujawniało się w narracjach rodziców biorących udział w naszych badaniach i stanowiło dla nas (badaczek) szereg wyzwań.

Wywiady narracyjne: dylematy i przewidywane wyzwania badaczek

W tej części przedstawiliśmy, co udało nam się przewidzieć, bazując na naszym doświadczeniu oraz dostępnej literaturze przed rozpoczęciem badań. Opiszemy zarówno potencjalne trudności, jak i możliwe rozwiązania, które pojawiły się w trakcie naszych badań.

Pierwsza spodziewana trudność była związana z **dotarciem do osób mogących wziąć udział w badaniach**. Główny powód wynikał z doświadczeń biograficznych narratorów (bycie rodzicem dziecka transpłciowego). Rozwiązaniem tego problemu stało się wykorzystanie metody „kuli śnieżnej”. Okazało się jednak, że ta metoda nie zawsze zapewnia swobodny dostęp do osób chętnych opowiedzieć o swoim życiu (czego również doświadczyliśmy podczas realizacji opisywanych badań). Często ta część projektu okazuje się wyjątkowo i niespodziewanie trudna. Badacz bowiem widząc lukę w literaturze przedmiotu dochodzi do wniosku, że skoro jeszcze nikt nie wykonywał takich badań, to narratorzy „sami się znajdują”. Nic bardziej mylnego, dlatego ważne jest również zarezerwowanie na ten krok „odpowiedniej” ilości czasu. Pisząc „odpowiedniej” mamy na myśli taką, która będzie uwzględniała zapas na wypadek, gdyby okazało się, że poszukiwania narratorów są dłuższe niż zakładaliśmy w najkorzystniejszym dla badaczy scenariuszu. Ponadto warto także nastawić się na mniejszą liczbę informatorów niż pierwotnie się planuje (por. Rubin i Rubin, 1995; Flick, 2010; Kvale, 2010). Jest to również trudne do określenia przy badaniach jakościowych w procesie planowania, gdyż ilość

zrealizowanych wywiadów jest zależna od nasycenia teoretycznego (Glaser i Strauss, 1967; zob. Czarniawska, 2021).

Do wyzwań projektu należała również **metodologia teorii ugruntowanej**. Schemat kołowy procedur (gromadzenie materiału oraz analiza danych jednocześnie) i brak możliwości zaplanowania, jak dużo materiału empirycznego będzie potrzebne może prowadzić do uwikłania się w „kompulsywne gromadzenie danych” (Kacperczyk, 2016, s. 675). Rozwiązaniem tego problemu jest zaangażowanie w projekt zespołu badawczego, dzięki czemu poszczególne działania będą rozłożone i realizowane zgodnie z procedurami MTU. W naszych badaniach gromadziłyśmy i analizowałyśmy dane zespołowo i to znacznie ułatwiło pracę. Co więcej, jak pisze Czarniawska (2021), drogą ratunku dla osób, które nie mogły nic poradzić na nagromadzenie się materiału, jest analizowanie danych w takiej kolejności, w jakiej były one zbierane.

Kolejną spodziewaną trudnością było **wycofanie zgody na udzielenie wywiadu** w momencie włączenia dyktafonu. W tej sytuacji znaczące było zapewnienie poczucia bezpieczeństwa rozmówcom, poprzez wyjaśnienie, że ich historia posłuży jedynie do celów naukowych, a dane przedstawione w wywiadzie zostaną poddane całkowitej anonimizacji, które uniemożliwi ich identyfikację. Dobrze jest pozostawić również przestrzeń na dodatkowe pytania czy wątpliwości narratora. Dzięki temu dajemy przestrzeń na ich rozwianie. Warto tutaj dodać, że czasami takie pytania są trudne do przewidzenia badaczowi i mogą się wydawać zaskakujące, ale nie należy ich bagatelizować. Ważne jest też zapewnienie warunków „zwykłej rozmowy”, w celu zmniejszenia dystansu między badaczem i narratorem (Kaźmierska, 2004). Na początku wywiadu można przeprowadzić krótką konwersację, niezwiązaną z tematem wywiadu. Jest to bezpieczny wstęp do zapewnienia komfortowych okoliczności rozmowy. W naszych badaniach takie działania wprowadzały swobodną atmosferę.

Sukces przeprowadzonego wywiadu jest również związany z **warunkami, w jakich zostaje przeprowadzony**. Zdecydowanie warto oddać informatorowi decyzję o miejscu, w którym ma być przeprowadzony, aby rozmówca czuł się komfortowo. Współcześnie można również zaproponować wywiad online, który jest równie prawomocnym sposobem pozyskiwania danych, co wywiad przeprowadzany stacjonarnie (Salmons, 2012; Bauman, 2015). W naszych badaniach rodzice często decydowali się na takie rozwiązanie. Jest ono szczególnie korzystne, gdy badania mają charakter ogólnokrajowy. O wiele łatwiej było nawiązać kontakt i umówić się na wywiad z narratorami, gdy mieszkali w miejscowościach oddalonych od nas – badaczek. Czasami

nawet jest to jedyny sposób na nawiązanie kontaktu z uwagi na różne sytuacje życiowe, w których znajdują się osoby badane (np. choroba).

Kolejną barierą była **tematyka udzielanego wywiadu**, która może wywoływać różne trudne emocje. Rozwiązaniem tego ryzyka jest wysoka świadomość ze strony badacza oraz unikanie wartościujących wypowiedzi, a także umiejętne „zarządzanie emocjami” przez badacza (zob. Szczepanik, 2015). Nie można być obojętnym na okazywane emocje rozmówcy, ale również należy stosownie kontrolować swoje reakcje na zaistniałe sytuacje podczas przeprowadzanego wywiadu. Dla zachowania odpowiedniego dystansu do historii opowiedzianej przez narratora nie powinna być to osoba znajoma badaczowi. Warto również przygotować się na niespodziewane, emocjonalne sytuacje, zarówno dla badacza, jak i osoby udzielającej wywiadu. Podczas naszych badań relatywnie często mierzyliśmy się z momentami, w których narratorzy dzielili się swoimi obawami, lękiem i poczuciem bezsilności, opowiadając o trudnych doświadczeniach.

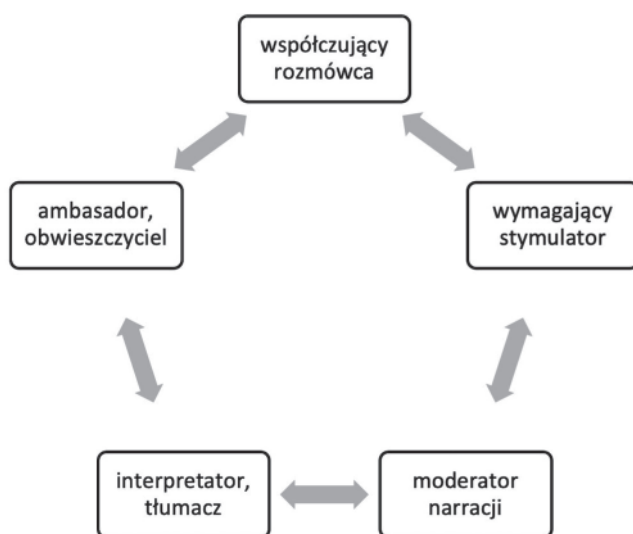
Opisane powyżej aspekty były tymi, które przewidziałyśmy i na które byłyśmy przygotowane. Niemniej jednak, nasze doświadczenia pokazały, że rola badacza w praktyce wiąże się także z koniecznością wielokrotnego dostosowywania się do dynamicznie zmieniających się okoliczności w trakcie jednego wywiadu. W efekcie okazało się, że teoria i praktyka znacząco się różnią w kontekście prowadzenia wywiadów narracyjnych. To dla nas cenna lekcja, którą chcemy teraz szczegółowo omówić.

Technika adaptacyjna badacza jako kluczowy element w przeprowadzaniu wywiadów jakościowych:

Metafora kameleona- wyzwanie i praktyka – autorefleksje badaczek

W badaniach jakościowych, szczególnie podczas wywiadów, badaczki często posługują się techniką adaptacyjną, którą można przyrównać do kameleona. Analogia ta odzwierciedla elastyczność badaczki w dostosowywaniu się do dynamicznych warunków rozmowy i indywidualnych potrzeb respondentów. Podobnie jak kameleon zmienia barwę w zależności od otoczenia, badaczka stosuje różnorodne strategie komunikacyjne i metody badawcze, aby lepiej zrozumieć kontekst i nawiązać efektywny dialog z uczestnikami badania. Ta adaptacyjna technika pozwala badaczce adekwatnie reagować na zmienne sytuacje podczas wywiadu, co prowadzi do zgromadzenia głębszych i bardziej kompleksowych danych empirycznych. W zależności od kontekstu i treści rozmowy, byłyśmy współczującym rozmówcą, który okazuje zrozumienie i empatię dla uczestnika badania. W innych przypadkach stawałyśmy się wymagającym stymulatorem, który

zadaje trudne pytania i stawia wyzwania, aby zbadać głębiej dane zagadnienie. Byłyśmy moderatorkami narracji, które pomagały uczestnikowi w konstruowaniu spójnej narracji i zrozumieniu własnych doświadczeń. Innym razem interpretatorkami i tłumaczkami, które starały się zrozumieć i wyjaśnić przekazywane informacje. Często musiałyśmy również zdecydować, w jaki sposób upublicznić wyniki swojego badania, wybierając, które fragmenty wywiadu będą przedstawione, a które zostaną zachowane w tajemnicy. Tym samym pełniłyśmy byłyśmy decydentkami i kontrolerkami, jakie informacje zostaną udostępnione szerszej publiczności. Wszystkie te różne role, w jakie się wcielałyśmy podczas prowadzenia wywiadu, prowadziły nas do poczucia „tułactwa między zdarzeniami”. Musiałyśmy elastycznie dostosowywać się do różnych sytuacji i wymagań, które pojawiały się w trakcie badania. Ważna była także świadomość potrzeby adaptacji oraz odpowiednie zarządzanie ekspresją emocji tak, by nie zaburzyć wyników badań. Poniżej schemat prezentujący technikę adaptacyjną badacza:

Rycina 1. Technika adaptacyjna badacza, źródło: opracowanie własne

Schemat pokazuje, że opracowana przez nas technika adaptacyjna nie jest uporządkowana, nie zawiera zastępujących po siebie poszczególnych stadiów. Wymienione role są zależne od sytuacji i działań osoby biorącej udział w badaniach. Strzałki skierowane w obie strony sugerują elastyczne przechodzenie z jednej roli do drugiej i to jest wyzwanie tej techniki, zwłaszcza że często dzieje się to pod presją czasu.

Adaptacja badacza podczas prowadzenia wywiadów to zachowanie, w którym badacz angażuje się emocjonalnie w treść rozmowy, zadaje pytania lub wyraża sugestie, które są nieodpowiednie dla roli neutralnego obserwatora. To może zaburzyć wyniki badań i doprowadzić do nieprawidłowych wniosków. Dlatego ważne jest, aby badacz zachował swoją rolę obserwatora i odpowiednio „zarządzał” swoimi emocjami, unikał dawania sugestii i abstynował od wydawania opinii, które mogą wpłynąć na wyniki badania. Warto zaznaczyć, że realizując badania terenowe nie ma możliwości odcięcia się badacza od doświadczanych emocji (Kacperczyk, 2014, 2016). Nie ma zatem możliwości na uniknięcie mieszania się ról badacza. Jedyne co można zrobić, to być świadomym tego, że podczas wywiadu przyjdzie badaczowi być kimkolwiek innym, w oczach rozmówcy. Trzeba się na to przygotować i oswoić z taki stanem rzeczy.

Przeprowadzone badania pozwoliły nam na wyodrębnienie zestawu umiejętności i narzędzi niezbędnych dla efektywnej adaptacji w trakcie wywiadów jakościowych. I tak, badacz musi być przygotowany na różne formy adaptacji, takie jak: adaptacja do tematu, tj. dostosowanie języka, słownictwa i stylu zadawania pytań do specyfiki omawianego tematu. Adaptacja do emocji rozmówcy, czyli umiejętność reagowania na emocje rozmówcy z empatią i zrozumieniem, tworzenie bezpiecznej przestrzeni do wyrażania uczuć czy adaptacja do dynamiki rozmowy, więc elastyczne dostosowywanie tematu i kierunku rozmowy w zależności od spontanicznych wypowiedzi i reakcji rozmówcy.

Ponadto badacz musi bezwzględnie przestrzegać zasad etyki badawczej, dbając o dobrostan i komfort psychiczny rozmówcy, zapewniając mu anonimowość i chroniąc jego dane osobowe. Jest to duże wyzwanie, ponieważ z założenia relacja między badaczem a narratorem nosi znamiona asymetrycznej (badacz zadaje pytania a osoba biorąca udział w badaniach odpowiada). Riessman (2008) zwraca uwagę, że w celu zachowania równości w relacji badacz – narrator można spróbować zrezygnować z nadmiernej kontroli przebiegu wywiadu i pozwolić uczestnikowi badań na swobodne formułowanie wypowiedzi (być może odbiegające od przyjętej przez badacza formy wywiadu). W naszych badaniach było to obecne, gdy zrezygnowaliśmy z wywiadów narracyjnych na rzecz wywiadów swobodnych pogłębionych. Ponadto w naszych badaniach pojawiał się jeszcze ważny aspekt upodmiotowienia osób, które się występowały w narracjach naszych rozmówców (w tym dorosłych dzieci). Wymaga to uważności i zachowania ostrożności. Badacz powinien być świadomy swoich własnych uprzedzeń i starać się minimalizować ich wpływ na prowadzenie wywiadu i interpretację danych.

Wymaga to unikania formułowania osądów lub wyrażania własnych opinii na temat omawianych przez rozmówcę wydarzeń. Jest to ważne zwłaszcza wtedy, gdy między naukowcem a narratorem występują różnice w poglądach (zob. Riessman, 2008).

Posiadanie solidnych ram teoretycznych stanowi fundament dla prowadzenia wywiadu narracyjnego, ułatwiając analizę zebranych danych i formułowanie wniosków. Niemniej badacz musi również „wyposażyć się” w umiejętność radzenia sobie z własnymi emocjami, aby móc skupić się na rozmówcy i aktywnie go słuchać. Oprócz zadawania pytań, badacz może stosować różne techniki badawcze, takie jak zachęcanie do opowiadania historii, stosowanie podsumowań i parafrazowania wypowiedzi rozmówcy, a także zadawanie pytań sondujących.

Technika adaptacyjna w trakcie przeprowadzania wywiadu może wiązać się zarówno z szansami, jak i zagrożeniami. Pozostając jednak w granicach reguł prowadzenia badań oraz analizy i interpretacji, technika adaptacyjna może przynieść więcej korzyści niż szkód, na przebieg procesu badawczego. Ważne jest, aby osoba przeprowadzająca wywiad była świadoma tych aspektów i miała odpowiednie umiejętności oraz narzędzia, aby zarządzać tymi sytuacjami w sposób profesjonalny i odpowiedzialny.

Dyskusja

Ogólny przegląd literatury pozwolił nam zintegrować nasze podejście w kontekście wcześniejszych badań naukowych. Zjawisko adaptacji badaczy nie stanowi nowej koncepcji, jednakże jest często pomijane w radykalnych podejściach badawczych. W tym miejscu możemy przywołać prace David R. Russell, który w książce *Writing in the Academic Disciplines* podkreśla znaczenie elastyczności badacza w kontekście mieszania ról, a konkretnie, że badacz powinien być elastyczny i gotowy do przyjęcia różnorodnych ról w trakcie badania, dostosowując się do potrzeb sytuacji (TW4: Russell, 2002). John Van Maanen, w książce *Tales of the Field: On Writing Ethnography* (1988/2011), wyraża podobne myśli, które wydają się jeszcze bardziej zbieżne z naszymi doświadczeniami, a mianowicie, że badacz może pełnić rolę obserwatora, uczestnika, tłumacza, stymulatora, a nawet anonimowego obserwatora, przy czym te różne funkcje mogą się wzajemnie przenikać i ewoluować w trakcie badań (TW: Van Maanen, 1988/2011). W *Handbook of Qualitative Research* autorstwa Normana Denzina i Yvonne Lincoln (1994)

⁴ TW – tłumaczenie własne z oryginału

podkreśla się, że łączenie ról jest nieodłączną cechą badań jakościowych, sugerując, że badacze często muszą przejmować różne funkcje, równocześnie pełniąc role obserwatora i uczestnika, aby uzyskać bardziej kompletny wgląd w badane sytuacje.

W badaniach, w których stosuje się wywiady narracyjne istnieje tendencja dążenia do stworzenia atmosfery, w której osoby badane czują się komfortowo i skłonne są dzielić się swoimi narracjami oraz doświadczeniami w swobodny i szczery sposób (zob. Kaźmierska, 1997, 2004). Takie podejście ma na celu pozyskanie pełnego i głębokiego zrozumienia badanych sytuacji życiowych. Wydaje się, że to podejście jest szczególnie cenione w literaturze naukowej, w której wywiady narracyjne stanowią ważne narzędzie do zbierania danych. Jednakże, jak wynika z naszych własnych badań, nie zawsze udaje się osiągnąć ten ideał. Istnieją sytuacje, w których uczestnicy badań nie są w stanie lub nie wykazują inicjatywy w wyrażaniu pełnych narracji. Może to być związane z różnymi czynnikami, takimi jak nieśmiałość, brak pewności siebie, trudności w wyrażaniu emocji lub po prostu konieczność przekroczenia pewnych barier psychologicznych. W takich przypadkach badacz musi być elastyczny i gotów dostosować swoje podejście do konkretnych potrzeb i możliwości rozmówcy.

Zakończenie

Podsumowując, przeprowadzanie wywiadów jest procesem o dużym stopniu złożoności, który wymaga od badacza nie tylko umiejętności formułowania odpowiednich pytań, ale także wykazania się empatią wobec emocji rozmówcy i umiejętnością kontrolowania własnych reakcji. Konfrontacja teorii z rzeczywistością stanowi częste wyzwanie dla badaczy. Dzięki auto-refleksji można jednak pozyskać cenne wskazówki dotyczące metodologii badawczej. Projekt badawczy, który koncentruje się na narracjach rodziców dorosłych dzieci transpłciowych, postawił przed badaczkami nie tylko wyzwania etyczne, ale także wymagał elastycznego podejścia do prowadzenia wywiadów, z uwagi na różnorodność podejmowanych tematów, a także emocji, które pojawiały się w trakcie rozmów.

Badacz nie jest obserwatorem odseparowanym od badanej rzeczywistości, ale jest częścią tego kontekstu (Charmaz, 2006), co może wpływać na sposób, w jaki informacje są zbierane i interpretowane. Udział badacza w realizowanym wywiadzie przybiera różne formy. Musi być gotowy na elastyczne podejście do roli obserwatora i uczestnika w zależności od potrzeb rozmówcy. Jednak kluczowym jest to, aby adaptacja badacza była świadoma i kontrolowana. Jest to pomocne w zachowaniu obiektywności i rzetelności

badania. Pozwala także na lepsze zrozumienie kontekstu i doświadczeń narratorów, co umożliwia dostarczenie wartościowych danych.

Celem badacza powinno być zatem nie tylko zebranie danych, ale także wydobywanie od rozmówcy bogatej i szczegółowej historii, która odzwierciedla jego unikalne doświadczenia i perspektywę. Regularna refleksja nad własnymi emocjami, uprzedzeniami i reakcjami podczas wywiadu jest kluczowa dla zachowania obiektywizmu oraz rzetelności badania. Nasze doświadczenia pokazały, że prowadzenie wywiadów narracyjnych wymaga od badacza nie tylko gruntownej wiedzy teoretycznej, ale także rozwiniętych umiejętności interpersonalnych i zdolności adaptacji do różnych sytuacji. Ustalenia przedstawione w niniejszym tekście podkreślają znaczenie ciągłej refleksji badacza nad własną rolą, etyką prowadzenia badań oraz dążeniem do uzyskania pełnej i bogatej historii od rozmówcy. Te ustalenia mogą stanowić cenny wkład w metodologię badań jakościowych i wzbogacić naszą wiedzę na temat prowadzenia wywiadów narracyjnych. Uważamy, że transparentność i otwartość w kwestiach metodologicznych jest kluczowa dla rozwoju badań jakościowych. Dzieląc się swoimi doświadczeniami i wyzwaniem, możemy wspólnie uczyć się i ulepszać praktyki badawcze. Jednocześnie zaznaczamy, że zaproponowana technika adaptacyjna jest opracowana na podstawie naszych doświadczeń z konkretną, specyficzną grupą rozmówców i rolę, które wymieniliśmy z pewnością nie są jedynymi. Być może zmiana okoliczności realizacji badań wprowadziłaby inne kategorie niż te, które my przedstawiłyśmy. Wierzymy, że każdy badacz posiada unikatowe spojrzenie i doświadczenie, które może wzbogacić naszą zbiorową wiedzę.

Bibliografia:

- Althusser, L. (1965). *For Marx*. United States: The Penguin Press
- Babbie, E. (2013). *Podstawy badań jakościowych*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Bauman, A. (2015). Qualitative Online Interviews: Strategies, Design, and Skills. *Qualitative Research in Organizations and Management* vol. 10(2), 201-202.
- Bourdieu, P. (1984). *Distinction: A Social Critique of Judgment of Taste*. United States of America: Harvard University Press, Cambridge, Massachusetts.
- Charmaz K. (2006). *Constructing Grounded Theory: A Practical Guide through Qualitative Analysis*. Sage: London–Thousand Oaks–New Delhi.
- Creswell, J.W. (2013). *Qualitative inquiry and research design: choosing among five approaches*. SAGE Publications.

- Czarniawska, B. (2021). *Badacz w terenie, pisarz przy biurku. Jak powstają nauki społeczne?* Łódź: Wydawnictwo SIZ.
- Denzin, N., Lincoln, Y. (1994). *Handbook of qualitative research*. SAGE Publications, Inc.
- Denzin, N., Lincoln, Y. (2009). *Metody badan jakościowych*, 2t. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Flick, U. (2010). *Projektowanie badania jakościowego*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Glaser, B., Strauss, A. (1967). *The discovery of grounded theory: strategies for qualitative research*. Chicago, IL: Aldine.
- Gubrium, J., Holstein, J. (2002). *Handbook of Interview Research: Context and Method*. Thousand Oaks, CA: Sage.
- Gudkova, S. (2012). Wywiad w badaniach jakościowych. W: D. Jemielniak (red.), *Badania jakościowe. Metody i narzędzia*, t. 2 (s. 152-172). Warszawa: PWN.
- Helling, I. (1990). Metoda badań biograficznych. W: J. Włodarek, M. Ziółkowski (red.), *Metoda biograficzna w socjologii* (13-38). Warszawa-Poznań: Państwowe Wydawnictwo Naukowe.
- Jovchelovitch, S., Bauer, M. W. (2000). Narrative interviewing. W: M. W. Bauer, G. Gaskell (red.), *Qualitative researching with text, image and sound: a practical handbook* (57-74). London: SAGE.
- Kacperczyk, A. (2014). Autoetnografia – technika, metoda, nowy paradygmat? O metodologicznym statusie autoetnografii. *Przegląd Socjologii Jakościowej*, 10(3), strony 32-74.
- Kacperczyk, A. (2016). *Społeczne światy. Teoria - empiria - metody badań na przykładzie świata wspinaczki*. Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego.
- Kaźmierska, K. (1997). Wywiad narracyjny - technika i pojęcie analityczne. W: M. Czyżewski, A. Piotrowski, A. Rokuszewska-Pawełek (red.), *Biografia a tożsamość narodowa* (s. 35-44). Łódź: Katedra Socjologii Kultury Uniwersytetu Łódzkiego.
- Giddens, A. *The Constitution of Society. Outline of the Theory of Structuration*. Oxford: Polity Press, Cambridge.
- Kaźmierska, K. (2004). Wywiad narracyjny jako jedna z metod w badaniach biograficznych. *Przegląd socjologiczny*, 53(1), 71-96.
- Konecki, K. (2000). *Studia z metodologii badań jakościowych. Teoria ugruntowana*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Kvale, S. (2003). The psychoanalytic interviews as inspiration for qualitative research. W: P. Camic, J. Rhodes, L. Yardley (red.), *Qualitative Research*

- in *Psychology* (s. 275-297). Washington DC: American Psychological Association.
- Kvale, S. (2010). *Prowadzenie wywiadów. Niezbędnik badacza*. Warszawa: PWN.
- Maxwell, A.J. (2013). *Qualitative Research Design An Interactive Approach*. SAGE.
- Mishler, E. (1991). *Research interviewing. Context and narrative*. Cambridge: Harvard University Press.
- Pasikowski, S. (2023). Snowball Sampling and Its Non-Trivial Nature. *Przegląd Badań Edukacyjnych*, 43(2), 105-120.
- Riessman, C. K. (2008). *Narrative methods for the human sciences*. Thousand Oaks, CA: Sage Publications.
- Rubin, H., Herbert, I. (1995). *Qualitative Interviewing: The Art of Hearing Data*. Thousand Oaks: Sage.
- Rubin, J.H., Rubin, I.S. (2012). *Qualitative Interviewing (2nd ed.): The Art of Hearing*. SAGE Publications
- Russell, D. R. (2002). *Writing in the Academic Disciplines*. Carbondale, Illinois: Southern Illinois University Press.
- Salmons, J. (2012). *Cases in Online Interview Research*. Thousand Oaks, CA: Sage.
- Seidman, I. (2006). *Interviewing as Qualitative Research. A Guide for Researchers in Education and the Social Sciences*. Teachers College Press.
- Silverman, D. (2007). *Interpretacja danych jakościowych*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Szczepanik, R. (2015). *Stawanie się recydywistą. Kariery instytucjonalne osób powracających do przestępczości*. Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego.
- Urbaniak-Zajac, D., Kos, E. (2013). *Badania jakościowe w pedagogice – wywiad narracyjny i obiektywna hermeneutyka*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Van Maanen, J. (1988/2011). *Tales of the Field: On Writing Ethnography*. Chicago: The University of Chicago Press.
- Whitley, C. T. (2013). Trans-kin undoing and redoing gender: Negotiating relational identity among friends and family of transgender persons. *Sociological Perspectives*, 56(4), 597-621.